

ER BALSTEN EENS KORHOENDERS IN GRONINGEN

Marry en Johan van Klinken

'De korhoan baaltste up 't waarme zaand van de tangn', aldus een verrassende toelichting bij het woord 'baalsten' in het Nieuw Groninger Woordenboek van K. ter Laan. Baltsende korhoenders in Groningen? Jazeker! We mogen aannemen dat korhoenders van oudsher voorkwamen in de veenstreken van Groningen. Anderhalve eeuw geleden waren ze vooral te vinden in ontginningsgebieden in Westervolde, Gorecht en Westerkwartier waar heidevelden werden afgewisseld door akkers en grasland. Sinds de jaren dertig van deze eeuw komen ze hier echter niet meer voor. Het geschikte biotoop is verdwenen. Maar dat het korhoen een bekende standvogel was, valt goed te dokumenteren. Voor de periode van 1840 tot 1870 kan het wel een wee van deze hoenders gevolgd worden in de Jaarverslagen van de Gedeputeerden Staten van Groningen. Uit het begin van de twintigste eeuw hebben we nog de beschikking over enkele incidentele meldingen.

Elders in Nederland zijn nu nog kleine geïsoleerde populaties van deze bijzondere hoenders. Waren er naar schatting!) rond 1950 nog 1700, een telling in 1979 leverde nog slechts 175 baltsende hanen: 34 in Friesland + Drente, 20 in Overijssel, 16 in Gelderland, 2 in Utrecht/Noord-Holland en 103 in Brabant + Limburg. De telling van 1981 is nog meer onrustbarend: 129 hanen en slechts 87 hennen. De zeven of acht hennen bij Fochteloo brachten geen enkel jong groot. Alleen snel en rigoreus ingrijpen kan voorkomen dat onze eigen Noordnederlandse korhoenders uitsterven.

Ook van elders uit Europa, uit Engeland bijvoorbeeld, komen alarmerende berichten. Wel is het verspreidingsgebied van de soort groot en kan er zich nog een aanzienlijk bestand in Rusland en Siberië bevinden,

maar die overweging is een schrale troost wanneer we ons verantwoordelijk voelen voor de standvogels in eigen provincies. We kennen de geschiedenis van het korhoen uit de volgende bronnen.

Plakkaten

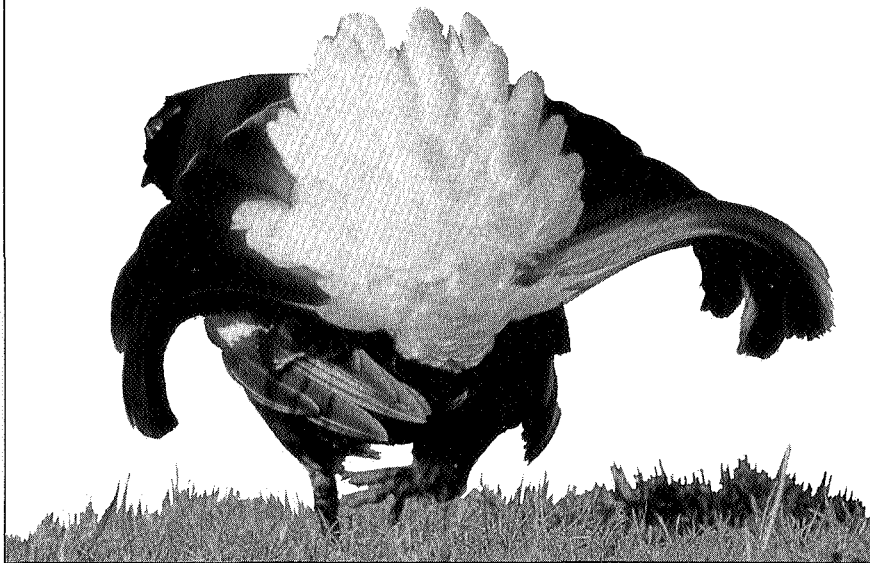
Uit de 18e eeuw kennen we een aantal plakkaaten met verordeningen voor het beheer van de wild- en vogelstand. Eén zo'n geschrift is afgebeeld in fig. 1. Het is gedateerd 28 september 1725 en het begint aldus:

'Nademaal Wij geïnformeert zijn dat wegens de koude en continuële regens dit Jaar gevalen | weinig Patrijs in Onze Stads Jurisdiciën is voortgekomen | en 't geene aldaar nog gevonden werdt | sonder onderscheid van jong of oudt... sodanig werdt weggeschoten en gevangen | dat er bij na geen Patrijs in

voorgenoemde Districten gevonden werdt. Soo is 't dat wij... ordonneren dat gedurende dit Jagtjaar of tot den 12. Augusti aanstaande | geen Patrijs nog Corhoen in deze Stads Tafel | Gorecht | Sapmeer | beide Oldambten | Wedde | Westervolde | Bellingwolde en Blijham | zal worden geschoten of op eenigerhande manier gevangen... op de Breuke van 25 Car. guldens'.

Een ander plakkaat van 3 april 1826 richt zich tegen het eieren zoeken:

'... de kwade gewoonte van het wegnemen van eyeren van eendvogels, snippen, patrijzen en korhoenders, waardoor niet zelden nesten met reeds bebroedde eyeren worden verstoord en vernield'. Dan volgt een verbod om eieren te rapen na 25 april, onverschillig van welke soort en een verbod om eieren te zoeken met behulp van honden.

Schoolmeesterrapporten

In 1828 is er een vragenlijst gestuurd naar de schoolmeesters in de provincie Groningen²⁾. In hun antwoorden op hun vraag naar de 'voortbrengselen van het dierenrijk' noemen een aantal schoolmeesters de vogels die zij in hun omgeving opmerkten. Als 'voortbrengselen' van de jacht komt vaak de patrijs naar voren (56 maal, meest in één adem met de haas) als algemeen voorkomend wild. Sommige meesters noemen ook het korhoen; en wel zonder verder commentaar die te Tolbert, Marum, Dorkwerd, Middelbert, Haren, Noordlaren, Vrieschelo, Onstwedde, Boertange en Ter Apel. Toevoegingen als 'enkele' of 'zelden' staan in de rapporten van Opende, Zevenhuizen, Scheemda en Grootegast. Voegen we de meldingen voor korhoen en patrijs samen in stippenkaartjes, dan beginnen de schoolmeesterrapporten zowaar al iets van een kwantitatief karakter te krijgen. De korhoenders zaten destijds duidelijk in de veenontginningen van Westerwolde, Gorecht en Westerkwartier.

De lijst van vogels in de provincie Groningen van 1856 van de twee ornitologen C. de Gaver en A. A. van Bemmelen meldt kortweg bij het korhoen: 'Broeit overal in vrij aanzienlijken getale op de heide en op de heideachtige gronden. Algemeen op de heide bij Harendermolen'.

Verslagen van Gedeputeerde Staten van Groningen

De kroniekschrijvers van de Jaarverslagen van Gedeputeerde Staten geven voor sommige jaren gedetailleerde overzichten van de wildstand en soms ook zeer lezenswaardige ontboezemingen:

1842 'De jacht op korhoenders is in de streken van dit gewest, waar deze wildsoort gevonden wordt, niet ongunstig geweest'.

1843 'In het Westerswoldsche waren meer korhoenders dan in vorige jaren'.

1844 'In het Westerswoldsche wederom veel korhoenders'.

1846 'De jacht op korhoenders heeft in de laatste herfst niet veel betekend'.

1848 'De korhoenderjagt was in het begin gunstig, maar de korhoenders werden vroeg wild, zodat in de beide laatste maanden weinig zijn geschoten. Het laat zich thans aanzien dat er dit jaar buitengewoon veel zullen komen'.

1849 'Vele korhoenders, maar die werden door het buigje weer vroeg schuw, terwijl naderhand, door de gevallen sneeuw, de jacht gedurende lange tijd ongeoorloofd was'.

Tabel: gemelde aantallen wettig bemachtigde exemplaren.

	1853	1854	1855	1856	prijs (1853) per stuk
Korhoen	70	60	80	70	f 2,— tot f 5,—
Patrijs	16.000	20.000	12.000	14.800	f 0,35 tot f 0,80
Haas	3.500	8.500	5.000	8.000	f 1,— tot f 1,60
Houtsnip	200	160	250	125	f 0,60 tot f 0,90

In de volgende Jaarverslagen verandert de toonzetting:

1852 'Korhoenders worden slechts in het Westerswoldsche en in de omstreken van Haren nu en dan aangetroffen, en hoewel derzelfder staat niet onvoordelig schein, zijn er door de jagers niet veel geschoten'.

Dan volgen er enkele jaren met kwantitatieve opgaven van 'volgens ingezonden berichten op wettige wijze bemachtigd wild'. We geven deze opgaven in de tabel en wel ter vergelijking samen met die voor patrijs, haas en houtsnip. Het zogenaamde fijne jachtwild bracht in die jaren onwaarschijnlijk hoge prijzen op. Zo hoog dat ze stellig stroperij in de hand gewerkt zullen hebben.

Uit deze tabel blijkt wel dat geoordeeld naar aantal het korhoen als jachtopbrengst van geen betekenis was. Voor de volgende jaren worden de omschrijvingen zonder preciese getallen gaandeweg somberder.

1854 'Korhoenders vindt men alleen in de heide en in dunbevolkte streken als Westerswolve en langs de zoomen van Drenthe.

Tengevolge van de verdeling der marken en de daaruit voortvloeiende ontginningen en bevolking der woeste gronden zal het korhoen verdwijnen. Deze vogel ontvliedt het oord waar de mensch zich beweegt'.

1861 '... de fijne soorten komen hoe langer zoo minder voor. Inzonderheid is dit het geval met de zeer schuwe korhoenders, eene wildsoort, die vroeger menigvuldig in de uitgestrekte velden van Westerswolve werd aangetroffen'.

1863 'Snippen en korhoenders komen weinig voor'.

1864 '... schaars, zullen weldra tot de zeldzame wildsoorten behoren'.

1865 'Korhoen zeldzaam'.

1867 '...de moderne landbouw is voor het jachtveld niet gunstig. Hoe meer de landbouwer zijne gronde verbetert, hoe meer het het wild zal afnemen'.

1869 'Korhoenders komen uiterst zeldzaam voor'.

1870 '... teruggang van het jachtveld door verbeterde landbouw en vermeerderende bevolking vooral in die streken waar de uitgestrekte veengronden en de boekweitvel den het korhoen een veilige schuilplaats boden...'

1874 'Waar de ploeg veel wordt gebruikt, de sikkel tot het vellen van graan wordt gescherpt en de grond zorgvuldig van onkruid wordt gezuiverd, moeten noodwendig het korhoen en de patrijs langzamerhand verdwijnen'.

1879 'Geen korhoenders meer in de gemeente Leek'.

De volgende tien jaar komen er alleen nog maar meldingen uit Westerwolde:

1880 Bellingwolde: 'Het jachtveld is, met het oog op vroegere tijden, toen het veld hier eene zo uitmuntende jachtgelegenheid en ruim van wild als haas, patrijs en korhoenders voorzien was, bepaald slecht te noemen'. Als oorzaken worden dan genoemd: 1 veenbranden voor boekweitteelt, 2 kultivering van dalgronden, 3 windhonden van stropers, 4 stropen met strikken, 5 kinderen die zoeken naar 'eieren van patrijs en vooral korhoenders om ze voor weinig of veel geld aan de liefhebbers te verkopen'.

1881 Vlagtwedde: 'soms korhoenders, die er weinig waren'.

1882 Bellingwolde: 'Korhoenders die hier anders nogal werden aangetroffen zijn weinig

bemachtigd'. Vlagtwedde: 'weinig korhoenders gezien'.

1887 Bellingwolde: 'Korhoenders kwamen maar zelden voor'.

En dan tot slot een wat ongerijmde afsluiting van deze reeks met drie rapportages van Vlagtwedde:

1887 'Korhoenders werden in vrij groot aantal aangetroffen, maar door hun schuwheid weinig geschoten'.

1889 Vlagtwedde en Wedde: 'Patrijzen kwamen veel voor doch waren wegens hunne wildheid moeilijk onder schot te krijgen, hetgeen met korhoenders eveneens het geval was'.

1890 Vlagtwedde: 'gunstiger dan in 1889. Veel patrijzen, korhoenders, houtsnippen'.

Daarna wordt het korhoen in de provinciale verslagen van jacht en visserij niet meer genoemd.

De verslagen maken ook telkenjare melding van het wel en wee van de patrijzenstand. Het voerde te ver om deze meldingen in detail te bespreken, maar het is interessant om op te merken dat de 'ups en downs' van de patrijs niet samenvallen met de 'ups en downs' van het korhoen. Zo waren de jaren 1842-1845 uitgesproken slecht voor patrijs, maar goed voor korhoen.

Korhoen absoluut verdwenen

Er is volgens de archieven van de Avifauna Groningen de laatste jaren in de provincie Groningen geen enkele wilde korhaan of korhen meer gerapporteerd, ook niet in de achter ons liggende jaren met zeer intensief uitgevoerde vogelinventarisaties: het korhoen is nu in deze provincie absoluut afwezig. Maar wanneer en waar precies de laatste exemplaren voorkwamen is ons niet bekend. Voor 1920 waren ze nog in het Goreht (Eelderwolde Wildernis) en in maart 1925 is er bij

Opede (Westerkwartier) nog een bolderende haan gerapporteerd³⁾. Ook zullen er in het begin van deze eeuw nog wel in Westerwolde zijn geweest, mogelijk in uitwisseling met de aangrenzende duitse veenstreken, hoewel ze niet meer in de 'Jachtverslagen' als noemenswaardig jachtwild voorkomen.

Mogelijk moeten we het in de aanhef genoemde zinnetje uit Ter Laan's woordenboek ook zien als een echo van restantgroepjes. Het woordenboek is ontstaan in de twintiger jaren op basis van materiaal dat naar we aannemen in een tiental voorafgaande jaren is verzameld. Het zinnetje 'de korhoan baaltste up 't waarme zaand van de tangn'⁴⁾ klinkt namelijk wel prachtig voor een taalkundig woordenboek, maar geeft geen goed beeld voor de korhaan. Had de oorspronkelijke zegsman een solitaire haan op het oog? Verder balst de korhaan vooral in de vroege ochtend en late avond, maar niet overdag in de warme zon. Het is een vogel van vochtige heide en veen. In hetzelfde woordenboek vinden we onder 'korhinne' een wel juist, maar veel minder beeldend zinnetje: 'De korhoane boldert'.

Dr. Jac. P. Thijsse schrijft in zijn boek 'Het Vogeljaar' in de vijfde druk van 1942, maar waarschijnlijk de eerste druk van 1903 letterlijk volgend: 'Het korhoen zorgt er wel voor, dat hij niet in het vergeetboek raakt. Zomer en winter doolt hij rond over onze heide van Bourtange tot Vaals, van Winterswijk tot Hilversum, altijd krachtig en welgemoed. Als

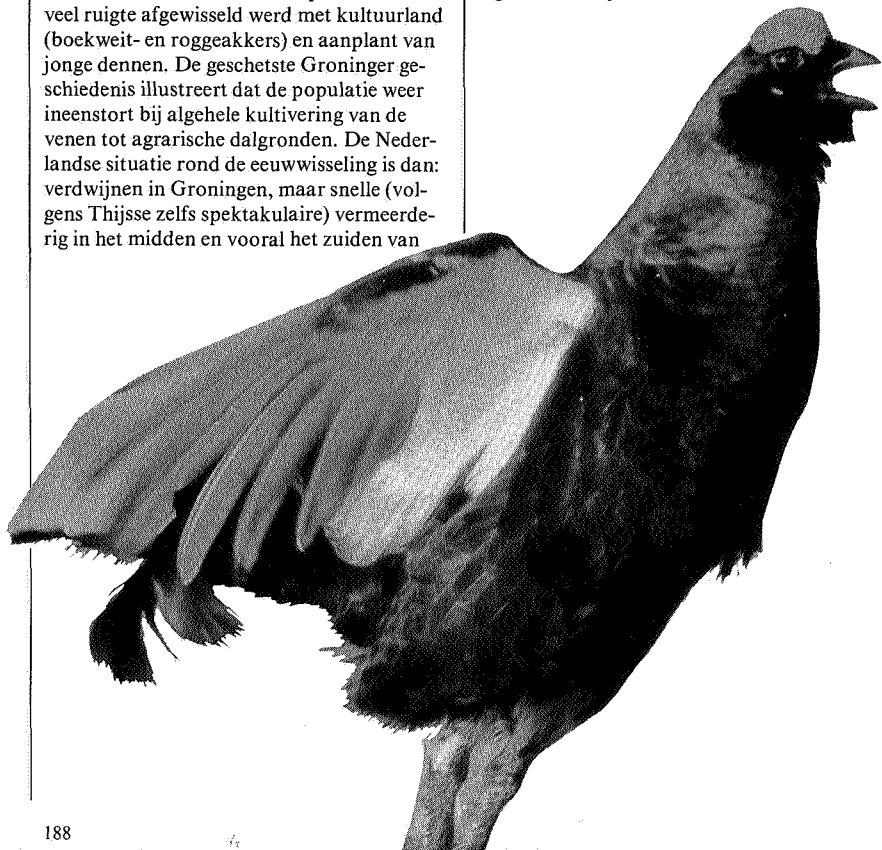

je ze zien wilt moet je de heide over, niet eventjes van Laren naar Bussum, maar van Stadskanaal naar Assen...!

Borgercompascuum: behoud voor korhoen.

Vast staat dat het korhoen eeuwen lang in de vier noordelijke provincies voorkwam. We vermoeden dat de soort voordeel heeft gehad van een bepaalde beginfase van ontginningen van venen en heidevelden: de periode waarin veel ruijge afgewisseld werd met kultuurland (boekweit- en roggeakkers) en aanplant van jonge dennen. De geschetste Groninger geschiedenis illustreert dat de populatie weer ineens stort bij algehele kultivering van de venen tot agrarische dalgronden. De Nederlandse situatie rond de eeuwwisseling is dan: verdwijnen in Groningen, maar snelle (volgens Thijsses zelfs spektakulaire) vermeerdering in het midden en vooral het zuiden van

Nederland. Nu staan we voor de genoemde situatie van akute ineenstorting van vrijwel alle populaties in Nederland. We herhalen de woorden van de kroniekschrijver van 1874: *'waar de grond van onkruid wordt gezuiverd moet het korhoen verdwijnen'*. Het is de mens, die eerst het korhoenbiotop heeft begunstigd en verruimd, maar die nu dat veelzijdige en gekompliceerde biotop volledig laat verdwijnen.

Maar toch? Van het Noordnederlandse bestand is althans nog een rest over. Met vergaande bescherming moet het haalbaar zijn om onze Noordnederlandse korhoenders te behouden. Momenteel worden pogingen in werk gesteld⁵) om met advies en begeleiding van RIN, SBB en Zoölogisch Laboratorium van de RU Groningen een beschermd biotop te maken op het veenreservaat bij Borgercompascuum, in de hoop dat de vogels zich daar zullen voortplanten en dat ze mede van daaruit weer in andere natuurreservaten kunnen worden teruggebracht. Het veenmuseum 't Oale Compas⁶) ontwikkelt plannen om zich hiervoor in te zetten. Met enig optimisme mogen we hopen dat uit een zorgvuldig opgebouwde stampopulatie in geschikte terreinen en reservaten te zijner tijd weer gezonde en vitale vogels kunnen worden uitgezet.

Baltsende korhanen! We wensen het veenmuseum veel succes.

1 W. A. Weyland, Lepelaar 67 (1980) 55; Vogels in Friesland, deel 1 pag. 366 (1976); H. Nijland en F. J. J. Niewold, Het Vogeljaar 26 (1978) 149.

2 J. van Klinken en M. B. van Klinken-de Boer, Noorderbreedte 4 (1980) no. 3

3 E. Boekema, P. Glas en J. H. Hulscher: Vogels van Groningen (De in voorbereiding zijnde avifauna van de provincie Groningen.)

4 Tange = zandrug door de venen.

5 Grauwe Gors (contactblad Avifauna Groningen), maart 1982; Bestuursmededelingen; G. J. de Vos; De Korhoenderpopulatie op het Fochteloërveen.

6 Veenmuseumdorp 't Oale Compas', Postweg 75, 7784 PJ Barger Compascuum (Gem. Emmen). Openingstijden van begin april tot eind oktober, alle dagen van 9.00 tot 18.00 uur. Een bezoek aan dit museum wordt aanbevolen en is zeer de moeite waard. Inventarisaties in 1980 door Dhr. Winkelman tonen aan dat het 156 ha grote terrein een boeiende fauna en flora bezit. De auteurs zijn medewerkers van Avifauna Groningen.